

Қўлёзма ҳуқуқида

ББК: 39.38 (5У)

Матчонов Ҳоким Садуллаевич

**Ўзбекистон Республикасида транспорт хизматлари
мажмуасини бошқаришни такомиллаштириш**

08.00.05. - «Менежмент» ихтисослиги

Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини
олиш учун езилган диссертация

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И

Тошкент – 2004

Диссертация Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат ва жамият қурилиши академияси қошидаги
Олий бизнес мактабининг «Менежмент» кафедрасида бажарилган

Илмий раҳбар: иқтисод фанлари доктори
Юлдашев Ш.Ғ.

Расмий оппонентлар: иқтисод фанлари доктори
Раҳимова Д.Н.

иқтисод фанлари номзоди
Ҳашимов С.А.

Етақчи ташкилот: Г.В.Плеханов номидаги Россия
Иқтисодиёт академиясининг
Тошкент шаҳридаги филиали

Диссертация 2004 йил «20» май соат 14³⁰ да Ўзбекистон
Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши
академияси қошидаги иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш
учун диссертациялар ҳимояси бўйича Д.005.10.02 рақамли Бирлашган
иқтисослашган кенгашда ҳимоя қилинади.

Манзил: 700003, Тошкент ш., Ўзбекистон шоҳ кўчаси, 45.

Диссертация билан Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат ва жамият қурилиши академияси кутубхонасида танишиш мумкин.

1. Диссертациянинг умумий тавсифи

Тадқиқот мавзусининг долзарблиги. Мустақиллик йилларида давлат ва жамият, иқтисодий ва ижтимоий инфратузилмаларни бошқаришнинг янги тизimini яратиш борасидаги кўплаб муваффақиятлар Ўзбекистонда ислохотларнинг янги bosқичларига ўтиш учун салмоқли замин яратди.

Миллий иқтисодиётдаги ислохотлар замонавий менежментни ўзининг турли йўналишларида, жумладан, транспорт хизматларини кўрсатиш соҳасида ҳам жадал ривожлантиришни ва жорий этишни талаб этмоқда, chunkи бутунги кунда, айнан транспорт харажатлари экспорт-импорт операцияларининг самарасорлигига бевосита таъсир кўрсатувчи омилдир.

Ҳақиқатдан ҳам Республикамиз Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек: «Ўзбекистон ва бошқа қатор Марказий Осиё давлатлари бевосита денгиз коммуникацияларига олиб чиқадиган йўллар йўқ бўлган шароитнинг нақадар мураккаб эканини чуқур ҳис қилади. Кўпинча экспорт ва импорт қилинадиган маҳсулотларнинг йўл харажатлари маҳсулотнинг ўзидан ҳам қимматга тушиб кетади. Бу экспортни иқтисодий жиҳатдан фойдасиз, ҳаётий муҳим маҳсулотлар импортини эса қимматлаштириб қўймоқда»¹.

Жаҳон миқёсидаги икки томонлама фойдали алоқаларнинг кенгайиши республикамиз транспорт корхоналари ва экспедиторлик ташкилотларидан юкларни ташишни замон талаблари асосида ташкил қилиш ва бу жараёнларни самарали бошқариш асосларини яратишни талаб қилади. Жаҳон иқтисодиётига интеграциялашув ишлаб чиқариш ва истеъмол аҳамиятига эга бўлган товар оқимларини айирбошланишини кўзда тутади. Бу эса миллий иқтисодиётни эркинлаштиришнинг ҳозирги bosқичида транспорт хизматларини жадал ривожлантиришни талаб этмоқда.

Республикамиздаги юк транспорти паркиннинг тор доирадаги фаолият турларига ихтисослашганлиги, транспорт воситалари паркинни янгилаш, транспорт хизматлари кўрсатувчи корхоналар фаолиятини, тариф сиёсатини самарали бошқариш ҳамда мувофиқлаштириш муаммоси жаҳонда ривожланган, тезкор йўналишларда турли контейнерларда юк ташишга асосланган самарали транспорт технологияларидан кенг кўламда фойдаланиш имкониятини бермапти. Бундан ташқари, ҳаракатдаги техника эскириш даражасининг юқорилиги юк ташиш харажатларининг қимматлашишига олиб келиб, ҳаракат хавфсизлигига таҳдид солмоқда. Бу, айниқса, транспорт хизматларини кўрсатувчи автокорхоналаримизни ички ва ташқи бозорлардаги рақобатбардошлик даражасини кескин пасайишига сабабчи бўлмоқда.

Транспорт соҳаси ўз хусусиятларига кўра республикамизнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида алоҳида ўрин тутади. Бутунги кунда бу соҳанинг мақсадлари нафақат иқтисодий ўсиш учун зарур шароитларни яратишга, балки мамлакатимизнинг иқтисодий хавфсизлиги ва

¹ Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т.7. — Т.: «Ўзбекистон» 1999., 176-бст.

фуқароларнинг талаб даражасидаги ҳаёт тарзини таъминлашга, миллий иқтисодиётнинг транспорт хизматларига бўлган эҳтиёжини янада тўлароқ, сифатли ва ўз вақтида қондиришга, оптимал харажатлар эвазига унинг экспорт салоҳиятини таъминлашга қаратилгандир. Кўрсатиб ўтилган мақсадни амалга ошириш бир томондан, транспорт мажмуасини жадал ривожлантиришни, иккинчи томондан, бу соҳада логистик менежментни такомиллаштиришни талаб этади.

Транспорт хизматлари кўрсатиш мажмуасида логистик менежментни ривожлантиришни ҳеч иккиланмай келгуси замон технологияси деб айтишимиз мумкин. Шу боисдан ҳам транспорт логистикаси соҳасида эришилган назарий ва амалий ютуқлардан ўринли ва унумли фойдаланиш республикамиздаги транспорт корхоналари фаолиятининг самарадорлигини кескин ошириш билан бирга, мазкур тизимнинг умумжаҳон транспорт коммуникациялари тизимига муваффақиятли интеграллашувига катта ёрдам беради.

Ҳозирги кунда бутун дунё миқёсидаги ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий тараққиёт шунчалик жадал ривожланиб бормоқдаки, ташкилий тузилмалар фаолиятини бу хилдаги динамик жараёнлар суръатига мос равишда ўзгартириш масаласи ўз-ўзидан ниҳоятда долзарб муаммолар қаторига киририлмоқда. Шу муносабат билан транспорт воситалари ёрдамида юк ташиш ҳажмлари даражасини ва маҳаллий юкларни ҳамда пассажирларни ташувчи субъектлар, экспедиторлар фаолиятининг самарадорлигини кескин ошириш вазифаси кўндаланг турмоқда.

Бу вазифалар, ўз навбатида, тадқиқот мавзусини танлаш ва уни мантиқий асослаш учун замин яратди.

Хўжалик тузилмаларини самарали бошқариш муаммолари замонавий менежмент асосчилари томонидан XX асрнинг ўттизинчи йилларидан бошлаб диққат билан ўрганила бошланди. Тадқиқотларга Ч.Бернард, Ф.Герцберг, А.Горц, П.Друкер, К.Дэвис, Ж.Коттер, Ф.Котлер, Ж.Коул, Д. Мак-Грегор, Д. Мак Клелланд, Э.Мэйо, А.Маслоу, М.Мескон, В.Аучи, Т.Петерс, М.Портер, Д.Томпсон, Р.Уотермен, Ф.Хедоури, Б.Чейз, Ф.Якобс ва бошқа кўплаб олимлар катта ҳисса қўшдилар.

Ўзбекистонда самарали менежмент муаммоларининг қатор жиҳатлари Қ.Х.Абдурахмонов, Ё.Абдуллаев, А.Ш.Бекмуродов, Ш.Н.Зайнутдинов, М.А.Исмоилова, А.М.Қодиров, Ғ.Қосимов, Л.П.Максакова, Х.Муродова, Р.М.Муҳиддинов, А.Х.Пардаев, А.Ф.Расулев, Д.Н.Раҳимова, Ж.Т.Рўзиев, Г.К.Саидова, М.А.Насритдинова, Э.Ғ.Набиев, М.Л.Турсунхўжаев, М.Ш.Шарифхўжаев, Ш.Р.Холмўминов, Н.Хўжаев, Ш.Ғ.Юлдашев каби кўплаб олимларимизнинг илмий ишларида ўз аксини топган.

Менежментнинг учта асосий бўлимдан ташкил топган тизими ҳозирда кенг тарқалган бўлиб, улар фирма миқёсидаги бошқарув, ишлаб чиқариш ва операцион бошқарув ҳамда персонални бошқаришдан иборатдир. Кейинги вақтларда менежмент муаммоларига логистика нуқтаи-назаридан ёндашиш муаммолари ҳам янада аҳамиятли бўлиб бормоқда. Қатор етакчи олимлар —Ш.Ван Роста, Е.А.Голиков, Л.Б.Миротин, И.Э.Тешабоев, А.И.Семененко, В.И.Сергеев, Ж.Шевалье ва бошқаларнинг илмий ишларида менежмент ривожланишининг янги йўналиши сифатида бевосита

логистик тизим билан алоқадор бошқарув услублари илгари сурилмоқда. Бу айниқса, транспорт хизмати мажмуаси билан боғлиқ хўжалик тармоқларида долзарб ҳисобланади.

Республикаимизда Ж.Рўзиев, Ф.Қосимовларнинг логистика муаммоларига бағишланган илмий асарлари ҳамда Л.Вильданова, Л.Гуро, И.Давлетова, М.Зияев, Ю.Идрисов ва Г.Финаеваларнинг дастлабки илмий мақолалари чоп этилган.

Шу билан бир қаторда ислохотларнинг ҳозирги босқичида республикаимиз олдида турган долзарб муаммолардан бири бўлмиш — транспорт хизматларини кўрсатиш соҳаларининг самарадорлиги бу соҳада замонавий бошқарув, жумладан, логистик менежмент, услубларини жорий этиш ва такомиллаштириш масалалари ҳозирча тўла ўз ечимини топгани йўқ.

Тадқиқотнинг мақсади. Ўзбекистон Республикаси миллий иқтисодиётини эркинлаштириш шароитида транспорт хизматлари мажмуасидаги импорт ва экспорт юкларини ташиш жараёнларини бошқаришни такомиллаштириш стратегиясини ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари. Илмий тадқиқотнинг бош мақсадидан келиб чиқиб қуйидаги вазифалар белгиланди:

- миллий иқтисодиётда амалга оширилаётган ислохотларда транспорт хизматларининг роли ва ўрнини аниқлаш;

- Марказий Осиё минтақасидаги транспорт инфратузилмасининг ҳолатини таҳлил қилиш ва баҳолаш;

- транспорт хизматларининг турлари ва йўналишлари бўйича интеграциялашув жараёнига таъсир кўрсатувчи омилларни тадқиқ этиш;

- эркинлаштирилган иқтисодий тизимда менежментни самарали ташкил этиш мезонларини аниқлаш;

- менежмент соҳасида логистика концепцияларининг ривожлантирилишини ўрганиш;

- мультимодал юк ташиш тизимлари билан боғлиқ замонавий назарий ёндашувларни амалиёт билан уйғунлаштириш йўллари аниқлаш;

- транспорт хизматларини ривожлантириш бўйича логистика стратегиясини ишлаб чиқиш;

- логистика марказлари тизимини ташкил қилиш заруриятини асослаб бериш;

- транспорт хизматлари бозорида миллий юк ташувчиларнинг рақобатбардошлигини ошириш усулларини аниқлаш.

Тадқиқот объекти. Ўзбекистон Республикаси транспорт хўжаликлари мажмуасидаги автокорхона ва ташкилотларнинг экспорт-импорт юкларини ташиш соҳасидаги фаолияти тадқиқ этилган.

Тадқиқот предмети. Логистик менежмент принципларига асосланган ҳолда транспорт хизматларини кўрсатиш соҳасида замонавий менежментни шакллантиришнинг назарий муаммоларини тадқиқ этишдан иборат.

Тадқиқотнинг назарий ва услубий асослари сифатида Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг бозор иқтисодиётига ўтиш ва иқтисодий ислохотларни эркинлаштириш борасидаги концептуал

қарашлари, шу жумладан, мавзу йўналишида билвосита ва бевосита тадқиқот олиб борган республикамизнинг ва хориждаги олимларнинг асарлари диссертациянинг назарий асослари ҳисобланади.

Шунингдек, диссертацияда Ўзбекистон Республикасининг Қонуналаридан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонларидан, Вазирлар Маҳкамасининг қарорларидан, Давлат статистика кўмитаси ва Ўзбекистон халқаро экспедиторлар ассоциациясининг маълумотларидан кенг фойдаланилди. Бундан ташқари, халқаро иқтисодий ташкилотларнинг расмий ва электрон ахборот воситалари томонидан эълон қилинадиган тахлилий ҳужжатларига ва хулосаларига эътибор берилди.

Тадқиқот методи сифатида илмий абстракция, тизимли ёндошув, функционал-тузилмавий таҳлил ва ўзаро таққослаш усулларидан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги миллий иқтисодиётни эркинлаштириш жараёнлари шароитида транспорт хизматлари мажмуасида самарали менежментни шакллантириш ҳамда логистик менежмент тамойилларига асосланган ҳолда мақсадли йўналтирилган тизимли бошқарув концепциясининг асосий йўналишларини ишлаб чиқилганлиги билан белгиланади.

Тадқиқот натижасида олинган илмий янгиликларнинг мазмуни қуйидагилардан иборат:

- яқин келажакда иқтисодий ривожланишнинг ўзбек моделини амалга оширишда транспорт хизматларига, жумладан ички ва ташқи йўналишларда, бўлган талабнинг ошиб бориши ва ўзига хос хусусиятлари очиб берилди. Шу билан бирга таҳлиллар натижасида транспорт ва коммуникация соҳаларида инвестицион фаолликнинг ўсиб бориши билан ялли миллий маҳсулот таркибида транспорт тармоғи улушининг камайиб бориш тенденциялари ўртасидаги фарқ аниқланди;

- экспорт-импорт юklarини ташиниш қиймати ўсиши билан бир вақтда уларнинг ҳажмлари ва ассортиментининг қисқариш тенденциялари изоҳлаб берилди. Ушбу хулосалар транспорт хизматларини кўрсатиш соҳасида жадал интеграциялашув сиёсатини амалга оширишни талаб этади;

- ички ва ташқи бозорлардаги транспорт хизматларини бошқаришда тизимли услубнинг истикболи аниқланди ва ундан бошқарув самарадорлигига эришишнинг бош омили сифатида фойдаланишнинг мақсадга мувофиқлиги асослаб берилди;

- транспорт соҳасида ресурслар ҳажмининг ошиб бориши уларни самарали бошқариш мезонлари билан боғлаб олиб борилмаётганлиги, натижада республикамизнинг фаол иштирокида амалга оширилаётган Евроосиё қитъалараро транспорт йўлакларини яратиш ҳозирча мамлакатимиз салоҳиятини ошириш йўлида ҳал этилиши лозим бўлган айрим муаммоларни келтириб чиқараётганлиги исботланди;

- бугунги кунда фақатгина логистика транспорт хизматлари мажмуасида самарали менежментнинг тизимли мезонлари талабларига тўлиқ жавоб бера оладиган бошқарув тузилмасини яратиш имкониятини бериши мумкинлиги асослаб берилди;

- транспорт хизматларини интеграциялаштириш омили сифатида транспорт хизматлари мажмуасини бошқаришнинг модулли тамойилидан фойдаланишни мақсадга мувофиқ деб топилди. Шунингдек, транспорт хизматини кўрсатувчи корхоналарда менежмент хизмати даражасини мавжуд коммуникацион тизимга мослаштиришнинг аниқ усуллари таклиф қилинди;

- Миллий логистик транспорт корпорациясини ташкил этиш ва логистика Марказлари тизимини шакллантириш билан боғлиқ бўлган аниқ таклифлар ишлаб чиқилди. Шунингдек, транспорт хизматлари бозорига миллий юк ташувчилар рақобатбардошлигининг пасайиб боришининг асосий сабаблари ва бу салбий тенденцияларни бартараф этишнинг бошқарув билан боғлиқ омиллари ҳам аниқланди.

Тадқиқотнинг назарий ва амалий аҳамияти шундан иборатки, унинг илмий натижаларидан, ишлаб чиқилган илмий-амалий хулосалар ва тавсиялардан транспорт хизматларини кўрсатиш мажмуасида самарали менежмент услубларини жорий этиш ва унинг мезонларини аниқлашда ҳамда замонавий логистик менежмент концепциясини ишлаб чиқишда, юкларни мультимодал услубда етказиб бериш тизимларини бошқариш муаммоларини тадқиқ этишда фойдаланиш мумкин.

Диссертацияда ўз ифодасини топган амалий таклифлардан республикамызда Логистик Марказларни яратиш билан боғлиқ лойиҳаларни амалга оширишда, Олий ўқув юртларида ва Олий бизнес мактабларида “Менежмент”, «Транспорт логистикаси ва уни бошқариш муаммолари», «Стратегик менежмент» ҳамда «Ташки иқтисодий фаолиятни бошқариш» махсус курслари бўйича таълим бериш жараёнида, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасида, Ўзбекистон Республикаси Ташки иқтисодий алоқалар агентлиги томонидан транспорт-экспедиторлик ташкилотлари фаолиятини замонавий талаблар асосида ташкил этиш ва бошқаришни такомиллаштириш билан боғлиқ долзарб чора-тадбирларни ишлаб чиқишда фойдаланиш мумкин.

Илмий иш натижаларининг жорий этилганлиги. Тадқиқот натижасида ишлаб чиқилган бир қатор таклиф ва тавсиялар «Бухоро Транс Терминал» ишлаб-чиқариш транспорт компанияси ва Ўзбекистон Халқаро Экспедиторлар Ассоциацияси томонидан ишлаб чиқаришга жорий этилганлиги тўғрисида маълумотномалар берилган (№1627, 19.12.2003й. ва №281-ПО, 18.12.2003й).

Тадқиқот натижаларини синовдан ва муҳокамадан ўтказилганлиги. Диссертация ишининг асосий қондалари ва хулосалари бир қатор халқаро конференция, конгресс ва анжуманларда муҳокама қилинган, жумладан:

1) 2002 йилнинг 26 апрелида «Пятнадцатые международные Плехановские чтения» деб номланган, халқаро конференциясида «Парцельные перевозки в управлении транспортными услугами» мавзусидаги тезис; 2) 2002 йилнинг 11-12 июнида Техрон шаҳрида (Эрон) бўлиб ўтган «Iran Transit 2002» Халқаро форумида «Марказий Осиё давлатлари юкларини Эрон орқали транзит усулда ташишни ташкил этиш йўллари ва истикболлари» мавзусидаги маъруза; 3) 2002 йилнинг 8-13 сентябрида Стамбулда (Туркия) бўлиб ўтган ФИАТнинг (Халқаро

экспедиторлик ассоциациялари федерацияси) Бутунжаҳон Конгрессида «Пахтани транспортда ташиш усулидан халқаро логистика услугига ўтишнинг Ўзбекистон тажрибаси»га бағишланган маъруза; 4) 2003 йилнинг 30 январида Ўзбекистон билан Европа Иттифоқи ўртасидаги ўзаро ҳамкорлик дастури доирасида Транспорт муаммоларига бағишланган халқаро конференцияда «Ўзбекистонда мультимодал юк ташишларни ташкил қилиш ва бошқариш муаммолари»га бағишланган маърузалар шулар жумласидан.

Шунингдек, транспорт-экспедиторлик ташкилотлари фаолиятини қайта ташкил этиш, Ўзбекистон Республикасининг жаҳон транспорт коммуникация тизимига интеграциялашуви бўйича ишлаб чиқилган бир қатор таклифлар Вазирлар Маҳкамасига тавсия этилган.

Диссертация Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги ДЖҚА қошидаги Олий бизнес мактаби «Менежмент» кафедрасининг 2003 йил 25 июндаги кенгайтирилган кафедра мажлисида, 2003 йил 29 сентябрида Ташкент давлат автомобил йўллари институтининг «Автомобил-йўл иқтисоди ва бошқарув» факултетининг кенгайтирилган илмий семинарида, 2003 йил 14 октябрда Ташкент давлат техника университетининг «Саноат менежменти» кафедрасининг илмий семинарида ва 2003 йил 7 ноябрда Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси қошидаги Иқтисодиёт йўналишидаги илмий-услубий семинарларида муҳокамалардан ўтди.

Нашр қилинган илмий ишлар. Диссертация мавзуси бўйича 3.8 б.т. ҳажмда 9 та мақола ва 1 та тезис, жумладан 6 та мақола ва 1 та тезис чет эл матбуотида эълон қилинган.

Диссертация ишининг тузилиши ва ҳажми. Илмий иш кириш қисми, учта боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ҳамда иловалардан иборат.

Диссертация матни 146 саҳифадан иборат бўлиб, унда 12 та жадвал ва 19 та расм берилган.

2. Диссертациянинг асосий мазмуни

Иқтисодиётимиздаги ислохотлар жараёни бевосита турли мулк шаклидаги хўжалик субъектлари фаолиятини такомиллаштириш орқали миллий иқтисодиётимизни экспорт салоҳиятини ривожлантиришни кўзда тутати. Бу эса ички бозорда ишлаб чиқарилган маҳсулотларимизни сифатли, ўз вақтида ҳамда транспорт харажатларининг оқилона тарифлари ҳисобидан жаҳон бозорларига етказиб бериш муаммоларини ҳал этишда республикамиздаги транспорт хизматларини кўрсатувчи корхоналардан алоҳида фаолликни талаб этади.

Бугунги кунда транспорт корхоналари нафақат мамлакат иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш ва иқтисодий ўсиш учун зарур шарт-шароитлар яратиш, балки миллий иқтисодиётда самарасиз харажатларни камайтириш эвазига экспорт салоҳиятини кенгайтиришда ҳамда транспорт хизматларига бўлган эҳтиёжини сифатли ва ўз вақтида қондирилишига катта эътибор қаратишни талаб этади. Ушбу вазифаларни бажариш учун эса транспорт

мажмуасини ривожлантириш ва уларни бошқаришда логистик менежмент услубларидан кенг фойдаланиш зарурдир.

Бу иқтисодий ривожланишни таъминлашда транспорт хизматларининг тутган ўрни ва аҳамиятини белгилаб беради. Бу борада биринчи кадам инвестицион фаолликнинг ўсиши билан транспорт хизматларининг ЯИМдаги улуши уни барқарор ривожланишини таъминлаш орқали амалга оширилиши лозим (1-жадвал).

1-жадвал. 1995–2002 йилларда Ўзбекистонда жами инвестициялар ва ЯИМ яратишда транспорт ва алоқа тармоқларининг улуши*

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Транспорт ва алоқа соҳасига ажратилган инвестицияларнинг улуши, (%)	7,5	17,7	21,0	19,6	13,0	15,2	14,9	15,6
Транспорт ва алоқанинг ЯИМ яратишдаги улуши, %	7,3	6,7	5,9	6,2	6,5	8,1	7,8	8,2

*Жадвал Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 1995-2002 йиллардаги маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

Ўтган давр давомида транспорт соҳасида ресурслар миқдорининг ўсиб бориши уларни самарали бошқариш билан мутаносиб эмас эди. Шу билан бирга сўнги йилларда юк айланмасини ошиб бориши билан бир қаторда ташилаётган юкларнинг умумий миқдорини камайиши ҳам кузатилмоқда.

Бу ресурслар миқдорининг ўсиб бориши, уларни самарали бошқариш билан мутаносиб эмаслигининг яққол далилидир. Бундан ташқари, кейинги йилларда юк айланмаси ўсиши билан ташиладиган юкларнинг умумий миқдорини қисқариш тенденцияси ҳам кузатилмоқда (2-жадвал). Шунинг учун ҳам бугунги кунда айнан транспорт хизматлари мажмуасини самарали бошқаришга катта эътибор бериш лозим деб ҳисоблаймиз.

2-жадвал. 1998–2002 йилларда Ўзбекистонда транспорт тизимида юклар айланмаси билан боғлиқ асосий кўрсаткичлари*

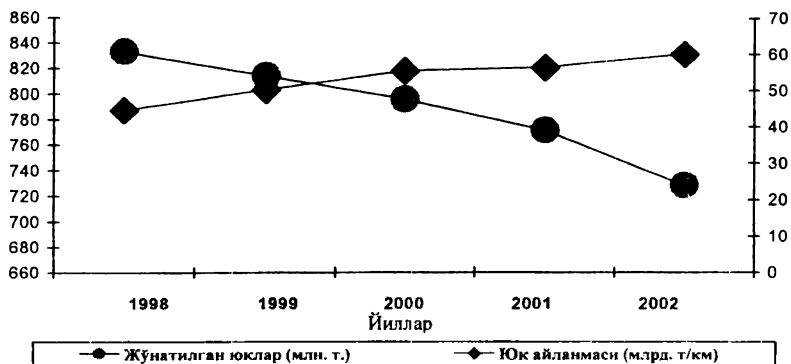
	1998	1999	2000	2001	2002
Жўнатилган юклар (млн. т.)	832,7	813,5	795,1	770,7	728,1
Юк айланмаси (млрд. т/км)	44,5	49,9	55,0	55,9	59,9

*Жадвал УРСи Давлат статистика қўмитасининг «Социально-экономическое положение Республики Узбекистан за 1998-2002 г.г.» статистик тўшамларининг маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

2-жадвалда акс этган маълумотлардаги ўзгаришларни янада яққол тасаввур этиш учун навбатдаги 1-расмни чизамиз. Бунда шу нарса эътиборга лойикки, юк ташиш ҳажмлари қувурлардан ташқари, деярли барча транспорт турлари бўйича қисқарган (3-жадвал). Қувурли етказиб бериш воситаларидан фойдаланиш фаоллигининг ошиши, кўпинча

республикада нефт ва газ казиб олишнинг кўпайиши билан боғлиқдир.

1998-2002 йилларда Ўзбекистон Республикасида транспорт юк айланмасининг ўсиши ва юк ташишлар кискаришининг суръатлари*



1-Расм

3-жадвал. 1998–2002 йилларда Ўзбекистон Республикасида транспорт турлари бўйича юк ташиш ҳажмлари*

Транспорт турлари	1998	1999	2000	2001	2002
Темир йўл (млн. т.)	49,0	41,2	42,4	41,5	44,2
Автомобил (млн. т.)	756,8	728,9	691,4	665,7	622,2
Қувурлар орқали (млн.т.)	33,8	41,7	61,3	63,5	61,7
Ҳаво (минг т.)	20,7	15,8	15,2	20,9	12,4
Сув (минг т.)	103,9	81,0	–	7,6	2,5

*Жадвал УРСИ Давлат статистика қўмитасининг «Социально-экономическое положение Республики Узбекистан за 1998-2002 гг.» статистик тўнламлирининг маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

Юк ташишларнинг бундай кискариши эса шундан далолат берадики, бошқариш билан боғлиқ самарасизлик бугунги куннинг умумий муаммосига айланиб бормоқда. Айти пайтда, фаол инвестицион сиёсат янги муқобил транспорт йўлақлари ва транзит йўналишларини яратишнинг омили сифатида хизмат қилаяпти. Бу эса келгусида нафақат юкларни ташиш ва бошқариш билан боғлиқ харажатларни камайтиришга, балки мамлакатимиз ҳудуди орқали хорижий юклар транзитини ва товар айланмасини ўсиши ҳисобига республикаимизни жаҳон савдо тизимига жадалроқ

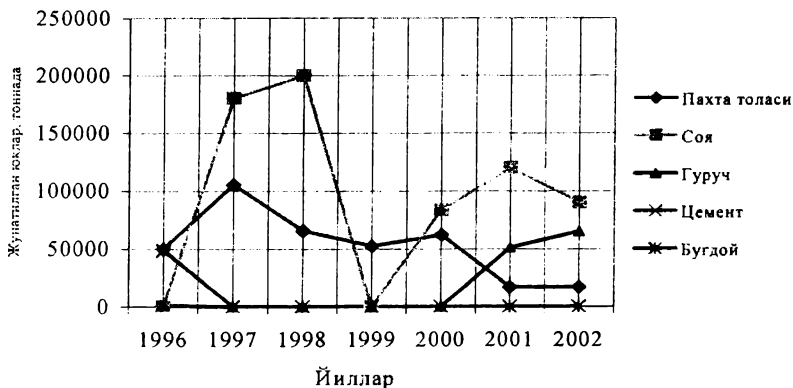
интеграциялашувини таъминловчи ҳамда ташқи иқтисодий алоқалар самарадорлигини оширишга имкон беради.

Ҳозирги кунда Республикамиз транспорт хўжаликлари олдида аста-секин Евроосиё трансконтинентал транспорт йўлаklarининг марказида туриб ривожланиш имкониятлари билан боғлиқ бўлган устунликлардан самарали фойдаланиш вазифаси турибди. Навбатдаги вазифа бу транспорт хизматлари кўрсатувчи корхоналар фаолиятидаги бошқарув услубларини мавжуд ва шаклланаётган коммуникацияларга мос равишда мувофиқлаштириш муаммосини ечиш билан боғлиқдир.

Бунда, иқтисодиётнинг ташқи очиклик даражаси икки хил маънони англатади, чунки мамлакат бир вақтнинг ўзида ўз иқтисодиётининг очиклиги ва уни ташқи омилларнинг салбий таъсирларидан ҳимоялашдан манфаатдордир. Бундан хулоса қилиш мумкинки, иқтисодиётнинг очиклик даражаси бир томондан, қарамлилик ёки боғлиқлилик муаммосини, иккинчи томондан миллий хўжалиklarнинг ўзаро интеграциялашувининг ўсиб боришини таъминлаш билан бирга иқтисодий хавфсизликни таъминлаш муаммосини ҳам келтириб чиқаради.

Шунинг учун ҳам транспорт хизматларининг макроиқтисодий роли ташқи иқтисодий фаолиятда икки хил мазмунга эга бўлади. Бир томондан, бунинг асоси самарали фаолият юритишнинг фақат иқтисодий омилларига боғлиқ бўлса, бошқа томондан, бу омиллар мустақил ривожланишнинг умумий шартларига айланади. Сўнгги йилларда Ўзбекистонда экспорт - импорт аҳамиятидаги юк ташишлар қийматининг ўсиб боришига қарамасдан уларнинг миқдори ва турларининг ҳам камайиб бораётганлиги

Ўзбекистонда 1996 - 2002 йилларда ташилган экспорт - импорт юкларининг турлари бўйича ҳажми



кузатишда (2-расм).

*3-расм ЎРСИ Давлат статистика қўмитаси ва Ўзбекистон халқаро экспедиторлар ассоциациясининг транспортда логистика ва маркетинг бошқармаларининг 1996-2002 йиллардаги маълумотлари асосида муаллиф томонидан чизилган.

Юк ташиш харажатларининг ортиб бориши республикамизнинг халқаро ҳамкорликдаги тутган ўрнининг заифлашиб боришига сабаб бўлмоқда. Шунингдек, бевосита мустақил иқтисодий ривожланишга хавф солиб, жаҳондаги транспорт хизматлари бозорида мамлакатимиз юк ташувчиларининг халқаро рақобатлашув даражасининг янада сусайишига олиб келади. Шунинг учун Ўзбекистондаги ислохотларнинг бутунги босқичида миллий иқтисодиётимизни мустақиллик даражасини ошириш омили сифатида турли транспорт хизматларини ва йўналишларини бошқаришда интеграциялашув жараёнларини жадаллаштиришни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Таҳлиллар шуни кўрсатдики, замонавий корхона ташқи муҳитининг ўзига хос жиҳатлари — тезкорлик, турли-туман фаолият юритиш ва интеграциялашувдан иборатдир. Бундан ташқари, мутахассисларнинг фикрича, ўтиш иқтисодиётида тез-тез ўзгарувчанлик, ҳаракатчанлик, ҳаёт фаолиятининг тез ўзгириши — барча ривожланган мамлакатларга хос бўлган хусусиятлардир.

Тез ўзгарувчан дунёга самарали мослашув ҳўжалик субъектларидан янги менежмент услублари ҳал қилувчи рол ўйнайдиган самарали ташкилий тузилмаларни талаб қилади. Аввал одат тусига кириб қолган бўлинмаларни қатъий бошқариш функциялари ва ходимларнинг мажбуриятлари тўғридан-тўғри белгилаб берувчи ташкилий тузилмалар бугун нафақат янги талабларга мос келмай, балки ўз кўламига кўра миллий иқтисодиётнинг ривожланишига ҳам хавф солиши мумкин.

Шунинг учун ҳам тез ўзгарувчан ташқи муҳит ихчам, мослашувчан тузилмаларни шаклланишини тақозо этади. Бу тузилмалар нафақат ташқи муҳит ўзгиришларига қаршилик кўрсатмаган ҳолда, у билан бирга ўзгириб бориши керак. Бошқарув тизимлари ва ташқи муҳит параллел ўзгиришининг бундай жиҳатлари бошқарувнинг мутлақо янги мазмунини шакллантириб боради.

Бундай бошқарув тизимининг асосий элементларидан бири — талаб динамикасининг ўзгиришига йўналтирилган бўлиши лозим. Натижада менежмент самарадорлигининг бош мезони сифатида фаолият кўрсатувчи ва ривожланувчи тизимга эга бўлишимиз мумкин. Буларнинг барчаси транспорт хизматларини самарали бошқариш жараёни билан узвий боғлиқ.

Тадиқотларимизнинг натижасида транспорт мажмуасида менежментни такомиллаштиришнинг энг фаол ривожланаётган йўналишларидан бири, логистик менежмент концепцияларидан фойдаланиш натижасида олинган ютуқларни амалиётга жорий этиш билан боғлиқ эканлиги исботланди. Айнан логистика самарадорликнинг тизимий мезонларига тўлиқ жавоб берувчи бошқарув тузилмасини шакллантириш ва ривожлантиришга имкон яратади.

Транспорт хизматлари тизимларини интеграциялаштириш асосини глобал унификациялаш ва транспорт тизимларини автоматлашган бошқарув модуллари ёрдамида самарали бошқариш ғояси ташкил этади. Бу эса ўз навбатида юкларни етказиб бериш ва бу хизматларнинг сифат даражасини

формаллаштириш билан боғлиқ жараёнларга янада кўпроқ назарий ва амалий эътиборни кучайтиришни талаб қилади.

Тадқиқотларнинг кўрсатишича, транспорт тармоғининг кундан-кунга кўпайиб бораётган ресурсларининг самарасиз бошқарилиши энг аввало, эски маъмурий тузилмаларнинг сақланиб қолаётганлиги билан боғлиқ деган хулосага келдик. Ҳозирги вақтда республикаимизнинг бешта ташкилоти (Давлатавианазорат, “Ўзбекистон ҳаво йўллари” МАК, “Ўздавтемирийўлназорат”, Ўзбекистон автомобил ва дарё транспорти Агентлиги) мамлакат транспорт мажмуасини тартибга солишда бевосита иштирок этмоқдалар. Бу ташкилотларнинг фаолияти асосан, фискал хусусиятга эга бўлиб келмоқда.

Ҳозиргача республикаимизда транспорт сиёсатини ва юк ташувчилар фаолиятини мувофиқлаштирувчи масъул ташкилот мавжуд эмас. Барча транспорт турларидаги ҳаракатланувчи парк таркиби жисмоний ва маънавий эскирган, транспорт соҳасига инвестицияларни жалб этиш эса ҳозирча мувофиқлаштирилмай қолмоқда. Шунингдек, юк ташувчиларни тариф сиёсатини давлат томонидан мувофиқлаштириш халқаро талаблар даражасида йўлга қўйилмаган. Натижада, транспорт-экспедиторлик хизматлари бозори, уни деярли эгаллаб бўлган хорижий компанияларнинг ўзаро рақобат майдонига айланиб, юк ташувчилар хизматининг қиймати доимий равишда ўсиб бормоқда.

Шу муносабат билан республикаимизда транспорт хизматлари бозоридаги фаолиятни мувофиқлаштирувчи Миллий логистик транспорт корпорациясини шакллантириш таклифини ишлаб чиқдик. Ушбу корпорациянинг фаолияти қуйидаги масалаларни қамраб олиши мумкин:

- ҳуқуқ, солиқ ва тарифлар орқали тартибга солиш транспорт хизматларини;
- юк ташишни лицензиялаш ва сертификатлаш, шу жумладан транспорт бозорига кириб боришни тартибга солиш;
- юкларни ташиш бўйича тендерлар ўтказишни ташкил этиш;
- транспорт фаолиятини инспекциядан ўтказиш ва назорат қилиш;
- транспорт саноатидаги ишлаб чиқаришни юк ташувчилар эҳтиёжига мослаштириш ва хорижий давлатларнинг ушбу соҳадаги тажрибасини жорий этиш;
- кадрлар сиёсатини самарали амалга ошириш;
- жаҳон транспорт тизимига интеграциялашувни ҳисобга олган ҳолда транспорт мажмуасини ривожлантиришнинг стратегик ресурсларини ишлаб чиқиш орқали ўз концепциясини қабул қилиш.

Ушбу корпорациянинг тузилиши, яъни транспорт хизматлари кўрсатувчи барча субъектларини интеграциялаштириш, республика транспорт тизимидаги ўзаро тарқоқ ҳолда фаолият кўрсатаётган идоравий бошқарувни бартараф этиш ва давлат маблағларини иқтисод қилиш имкониятини беради. Ҳозирги кунда транспортни бошқариш бўйича давлат органлари ходимларининг штат бўйича сони 713 кишини (3-жадвал) ташкил қилиб, уларнинг аксарияти ўзаро ўхшаш, бир-бирини такрорловчи функцияларни бажарувчи лавозимларни эгаллаб туришибди.

Биз таклиф этаётган Миллий логистик транспорт корпорациясини тузиш юқоридаги жадвалда акс эттирилган штатлар миқдорини 50 фоизгача қисқартириш имкониятини беради. Ушбу янги тузилмани ташкил этиш ва бошқаришни бозор тамойиллари асосида шакллантириш лозим. Бу муаммони ҳал этишда эса айти логистик менежмент услубларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

3-жадвал. Ўзбекистонда транспорт соҳасидаги давлат органлари ва идораларида банд бўлган марказий ва ижроия аппарати ходимларининг сони (хизмат кўрсатувчи ходимлардан ташқари)

№	Давлат органи ёки идорасининг номи	Ходимларнинг штат бўйича сони			Ходимларнинг чегараланган сонини белгиловчи ЎРСи Вазирлар Маҳкамасининг Қарорлари
		Жами кишилар	Жумладан:		
			Раҳбар ходимлар	Қолган ходимлар	
1	Давлавианазорат	67	3 (1+2)	64	1998 йил 16-июндаги 255-сонли қарори
2	“Ўзбекистон ҳаво йўллари” МАК	120	6 (1+5)	114	1992 4-февралдаги 44-сонли қарори
3	“Ўздавтемирийўлناзорат”	79	3 (2+1)	39+37*	2001 йил 3-мартдаги 109-сонли қарори
4	“Ўзбекистон темир йўллари” ДАТК	164	6 (1+5)	158	2001 йил 3-мартдаги 108-сонли қарори
5	Ўзбекистон автомобил ва дарё транспорти Агентлиги	171	3 (1+2)	24+144*	2001 йил 5-июлдаги 245-сонли қарори
6	“Тошшаҳарнастрасн”	57	3 (1+2)	54	1992 йил 5-июндаги 266-сонли қарори
7	“Узавгойўл” Давлат акционерлик концерни	55	4 (1+3)	51	1993 йил 5-февралдаги 58-сонли қарори
	Жами:	713	28(7+21)	504+181*	

*2002 йил 6-7 июн кунларида бўлиб ўтган «Единое транспортное пространство» мавзусидаги конференция материаллари, Астана. Қозоғистон Республикаси.

Янги миллий транспорт корпорациясининг асосий вазифаларидан бири мамлакатда самарали фаолият кўрсатувчи ва нодавлат мулк шаклидаги турли субъектлар билан ҳамкорлик қила оладиган логистика марказлари тизимини яратишдан иборат.

Бундан ташқари, тармоқнинг интенсив ривожланишини таъминлаш учун юк ташишлар тизимини такомиллаштиришга йўналтирилган қатор йирик логистика марказларини қуриш лойиҳаларини амалга ошириш зарур. Бундай лойиҳалардан бири, биз томондан таклиф этилаётган, Ўрта Осиё ва Қозоғистонда ўхшаши бўлмаган, “Тошкент” халқаро логистика марказидир.

Лойиҳанинг муваффақиятли яқунланиши логистиканинг қуйидаги қатор, турли-туман хизматларига йўл очиб беради, яъни: контейнер терминалидан фойдаланиш; божхона кўриги; омборларга жойлаш, шу жумладан, махсус шароитлар яратишни талаб этадиган товарларни омборларга жойлаштириш; юкларни қайта ишлаш, ўраш ва тақсимлаш; юк

контейнерларни таъмирлаш ва уларга хизмат кўрсатиш; пахта ва бошқа юклар учун авто ва темир йўл интерфейсини ривожлантириш; автомобилларга хизмат кўрсатиш марказини яратиш; юк ташиш тарифларини ва транспорт турларини танлаш, транспорт консалтинги хизматларини такомиллаштириш.

Шунингдек, стратегик аҳамиятга эга транскавказ йўлаги бўйича юк оқимлари ҳажмини кўпайтириш учун куйидаги усулларни қўллашни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Биринчидан, ушбу йўлак қатнашчилари бўлган давлатларнинг барча темир йўл бошқармалари тўрт томонлама битим шартларини тўлиқ бажаришлари ва ушбу давлатлар ҳудуди бўйлаб транзит ва юк ташиш билан шуғулланувчи транспорт-экспедиторлик компанияларини қайси давлатга тегишлилиги ва мулк шаклидан қатъи назар, 50 фоизли чегирмалар берилиши зарур.

Иккинчидан, юклар бўйича экспорт/импорт шартномаларини тузиш чоғида транспорт-экспедиторлик ташкилот (компания) ларининг бевосита иштирок этиши тавсия қилинади.

Учинчидан, имкониятлардан келиб чиқиб, йилига икки марта, ёки энг камида бир марта нодавлат даражасида йирик транспорт-экспедиторлик ташкилотлари, юк ташувчилар, юк эгалари, хорижий инвесторлар, божхона хизматчилари, яъни транспорт жараёнига алоқадор бўлган шахсларни жалб қилган ҳолда кенгайтирилган семинарлар ўтказиш мақсадга мувофиқдир.

Темир йўллар орқали юкларни Ўзбекистон Республикасига келтиришда ва уларга ушбу йўналишлардаги портларда, кемаларда хизмат кўрсатиш тарифлари даражасини барқарорлаштириш зарур. Ўзгариб бораётган тарифлар тўғрисидаги маълумотларни аввал имзоланган тўрт томонлама Давлатлараро шартномасидаги ҳужжатларга қатъий равишда киритиб бориш ва имзолаш муаммосини ҳам ҳал этиш зарур.

Умуман олганда, Транскавказ йўлаги бўйича давлатлараро даражада логистика занжирини шакллантириш лозим. Бу етарлича объектив жараёндир, чунки йўлакнинг фаолият доираси кенгайиб бораверади ва бунда Ўзбекистон томони фаол ўрин эгаллаши ўта муҳим аҳамиятга эга.

Марказий Осиё пахта биржасини яратиш — логистика марказлари тизимини ривожланиши билан бевосита боғлиқ бўлган яна бир муҳим лойиҳадир. Пахта биржасини очиш учун республикамиз ҳудудида пахтани қабул қилиш, саклаш, сертификатлаш ва сотилганидан сўнг уни контейнерларга юклашни таъминлайдиган пахта терминаллари шохобчаларини яратиш зарур.

Фикримизча, логистика марказлари тизимларини шакллантириш воситасида Ўзбекистон Республикаси иктисодиётини жаҳон ҳўжалиги жараёнларига интеграциялашувини жадаллаштириш ва иктисодиётни эркинлаштиришдаги асосий стратегик вазифалардан бири бўлиши мумкин. Шунингдек, бу маҳаллий юк ташувчиларни жаҳон бозорларидаги рақобатбардошлигининг кучайишига имкон яратади.

Ҳозирги вақтда транспорт хизматларини кўрсатишнинг қатор хусусиятлари билан бирга маҳаллий транспорт хизматини кўрсатувчиларнинг хиссаси нафақат халқаро бозорларда, балки

республикамиз миқёсидаги юк ташиш соҳаларидаги улушини ҳам кескин камайиб бориши кузатилмоқда. Бундай ҳолатнинг асосий сабабини транспорт хизматлари мажмуасини бошқаришнинг нафақат республикамиз миқёсида, балки ташқи иқтисодий фаолият жараёнида ҳам анча эскирганлиги деб ҳисоблаш мумкин.

Ўзбекистон Республикаси юк ташувчилар ва экспедиторлар ассоциацияси томонидан ўтказилган маркетинг тадқиқотларининг натижаларига кўра, ҳозирги вақтда маҳаллий юк жўнатувчилар ва юк олувчилар юкларни халқаро йўналишларда ташишларнинг 75 фоизи хорижий транспорт компаниялари томонидан амалга оширилмоқда. Амалда маҳаллий юк ташувчиларнинг транспорт хизматлари бозорида кўрсатаётган хизматлари учун бирмунча паст тарифларни белгилаш орқали аста-секин сиқиб чиқариш ҳолатлари рўй бермоқда.

Маҳаллий юк ташувчиларнинг рақобатбардошлигига таъсир этувчи яна бир жиддий омил бўлиб транспорт хизматлари бозорида кўшни давлатлар вакиллари олиб бораётган экспансия сиёсати ҳам сабабчидир. Улар ўзларининг транспорт хизматларига жалб қилиш, янада кўпроқ миқдорларни ўзларига тортиш бўйича фаоллик билан чора-тадбирлар кўрмоқдалар. Евроосиё деб аталувчи транзитни амалда фаоллик билан ишлаб чиқиш эвазига улар ҳозирги вақтда рақобатда ютиб чиқмоқдалар.

Маҳаллий юк ташувчиларни халқаро бозорлардаги рақобатбардошлигининг ошиб боришини рағбатлантириш мақсадида бу рақобатбардошликни пасайиб боришининг ички сабабларини аниқлаш ва бартараф этиш муҳим аҳамиятга эга. Бу йўналишдаги биринчи қадам Миллий логистик транспорт корпорациясини яратиш бўлиши билан боғлиқ деб ҳисоблаймиз. Транспорт хизмати кўрсатувчи барча субъектларни жамловчи бундай тузилмани яратиш республика транспортининг идоравий тарқоқлигини бартараф этиш, логистика тамойиллари асосида менежментни ташкил этиш имкониятларининг асосий шарти ҳисобланади.

Фақатгина юқорида эътироф этилган менежментни амалга ошириш шароитидагина янги транспорт коммуникациялари ва логистика марказларини қуриш учун республикамиз томонидан илгари сарфланган маблағлардан самарали фойдаланиш имконияти туғилади. Бунда, Миллий логистик транспорт корпорациясининг фаолияти нафақат давлат ресурсларидан фойдаланишга, балки барча маҳаллий юк ташувчиларни транспорт хизматлари бозоридаги биргаликдаги ҳаракатларининг самарали йўллари излашга йўналтирилиши мумкин.

3. Хулоса ва таклифлар

Бугунги кунда истиқболни кўзлаб фикр қиладиган бўлсак, айнан транспорт хизматларини кўрсатиш соҳасида логистик менежмент услубларини жорий этиш кўпчилик транспорт корхоналаримизга ўз молиявий аҳволини ўнглаб олишга, ички ва ташқи бозорлардаги мавқеларини мустақамлашга, соҳа бозоридаги рейтинг кўрсаткичларини юқори кўтаришга, хизмат кўрсатиш турлари кўламини ва ташиладиган юк

ҳажмларини оширишга ва энг муҳими, етакчи хорижий фирмаларнинг шахсий пудратчиси бўлишдек, шахсни ҳам жисмоний ҳам юридик жиҳатдан камситувчи вазифадан батамом воз кечиб, вазиятни назорат қилиш жиловини ўз қўлларига олишлари учун қулай шарт-шароит яратиш беради.

Ғарб мамлакатларининг илғор тажрибаларидан маълум бўлдики, транспорт хизматини кўрсатиш соҳасида жиддий ўзгаришларни амалга оширмак учун кенг қўламда халқаро стандартлар асосида ишлаб чиқилган янги технологияларни амалиётга жорий этиш лозимдир. Бунинг учун соҳадаги мутасадди шахслар ва иш бошқарувчилар логистика нуқтаи-назаридан фикрлашни ўрганишлари, логистиканинг замонавий талабларидан боғбар бўлишлари, замон талабларига жавоб бера оладиган иш юритиш тамойилларини ўзлаштиришлари даркордир.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиққан ҳолда куйидаги таклиф ва тавсияларни ишлаб чиқдик.

1. Транспорт мажмуасини жадал ривожлантириш ва бошқаришнинг замонавий усулларидан фойдаланган ҳолда, биринчи навбатда, ташқи савдонинг ривожлантириш ва унинг юқори даражаларига эришиш лозим. Бунинг учун транспорт соҳасига жалб этилаётган реал инвестицияларни ҳаракатдаги техник паркни янгилашга, транспортда юк ташишнинг халқаро стандартлари ва технологияларини жорий этишга йўналтириш зарур. Бу эса транспорт хизматларининг ЯММдаги улушини барқарор ўсиб бориши учун зарур шарт-шароитларни яратади.

2. Пахта толасини хорижга экспорт қилиш ва етказиб беришни ташкил этиш мисолида амалиётдаги логистик менежмент механизми ўрганиб чиқилди ва уни такомиллаштиришнинг логистик бошқарув тизими тавсия этилди. Ушбу тизимда ташқи савдонинг асосий бўғинлари, яъни “сотувчи” ва “олувчи” ўртасидаги бевосита муносабатлар ўрнагилиб, бу жараён горизонтал усулда бошқарилади. Бошқарувнинг бундай тизими давлат органлари ва уларга қарашли компанияларнинг иштирокидан ва назоратидан ҳолис бўлиб, маҳсулотлар бевосита ишлаб чиқарувчи ва истеъмолчи ўртасидаги шартномага асосан мамлакат вилоятлари ҳудудидаги махсус терминаллардан (логистика Марказларидан) сотилиши ва экспортга жўнатилиши мумкин.

3. Юқоридаги горизонтал логистик бошқарув тизимини жорий этиш учун транспорт хизматларини кўрсатувчи корхоналар мавжуд бошқарув тизимини шаклланаётган янги бошқарув тизими ва коммуникацияларига мувофиқлаштириш муаммосини ҳал этишлари лозим.

4. Сўнги йилларда Ўзбекистонда экспорт-импорт юкларини ташиш қийматини ўсиб бориши билан уларнинг миқдори ва турларини камайиб бораётганлиги аниқланди. Бу жараёнда юк ташиш харажатларининг ошиб бориши мамлакатимизнинг халқаро бозорлардаги тутган мавқеини заифлашувига сабаб бўлиб, бевосита мустақил иқтисодий ривожланишга ҳавф солаётганлиги тахлиллар ёрдамида асослаб берилди.

5. Экспорт-импорт юкларини жўнатиш манзилдан мўлжалдаги манзилгача кузатиб бориш, юкнинг хусусиятларини инобатга олиб туриб алоҳида транспорт воситасини танлаш, юкларга оғборхоналарда тегишлича

зарур ишловларни бериш, стивидорлик (юкни ортиш ва тушириш жараёнларини кузатувчи шахс) ва шу каби ўзига хос операцияларни жорий этиш, маркетинг таҳлилларини уюштириш каби масалаларга диққат-эътиборни кучайтириш керак.

6. Тадқиқотимиз натижасида логистик менежмент транспорт мажмуасида бошқарувни такомиллаштиришнинг энг самарали ва фаол ривожланаётган концепцияларидан бири эканлиги аниқланди. Бугунги кунда айнан логистик менежмент самарадорликнинг тизимий мезонларига тўлиқ жавоб берувчи бошқарув тузилмасини шакллантириш ва ривожлантиришга имкон беради. Пировардида логистик тизимнинг ташкилий тузилмаси давлат ресурсларини тақсимлашга эмас, балки ривожланиб бораётган бозор талабини энг оптимал равишда қондиришга йўналтирилган бўлиши керак.

7. Тадқиқотимизда таклиф этилган Миллий транспорт корпорациясининг асосий вазифаларидан бири мамлакатимизда самарали фаолият кўрсата олувчи ҳамда нодавлат мулк шаклидаги турли субъектлар фаолиятини мувофиқлаштира оладиган логистика Марказлари тизимини яратишга қаратилган бўлиши кераклиги асослаб берилди. Бу эса транспорт хизматларини кўрсатувчи барча субъектларни идоровий тарқоқлигини баргараф этиш ва логистик тамойиллар асосида менежментни ташкил этиш имкониятини яратади. Бунинг учун логистика Марказларини, жумладан, “Тошкент” халқаро логистика Маркази сингари лойиҳаларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

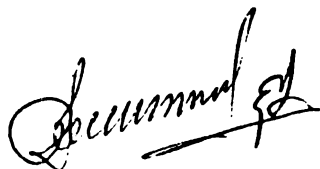
8. Бундан ташқари, юк ташиш жараёнлари устидан замонавий электрон, коммуникацион ва информацион технологиялар воситасида амалга ошириладиган комплекс назорат шаклини ўрнатиш даркор. Транспорт воситалари ёрдамида хизмат кўрсатиш жараёнларининг хавфсизлигини ва ишончлилигини таъминлаш учун «on line» (интернет тармоғида узлуксиз алоқа) орқали вазиятни назорат қилиш технологиясини жорий этиш ва шу тариқа юклар ҳаракатидаги маршрутларда қутилмаган ҳолатларнинг олдини олиш имкониятларини таъминлаш зарур.

Диссертация мавзуси ва натижалари бўйича қуйидаги илмий мақолалар ва тезислар чоп этилган:

1. Матчонов Х.С. Принципы организации и тенденции развития мультимодальных перевозок // «Экономический вестник Узбекистана», 3/2002. стр. 45-48
2. Матчонов Х.С. «Demiryolu tashimasina artish var» (Темир йўллар орқали юк ташишнинг ўсиб бориши) // Туркиянинг «Kobi Efor» ойлик журналининг 2001 йил декабр ойи 85-бет.
3. Матчонов Х.С. Управление интермодальными транспортными системами в условиях интеграции и глобализации экономики // «Международный экспедитор» (Россия), №2 от 2002 г. стр. 34-35.
4. Матчонов Х.С. Парцелльные перевозки в управлении транспортными услугами// Пятнадцатые Международные Плехановские чтения: Тезисы докладов (26 апреля 2002 г). –М.: Рос.экон.акад., 2002 г. стр. 406-409.

5. Матчонов Х.С. UPM, Ihjaret ciyi demityolu ile tasiyor // IHRACAT DUNYASI 2002, Туркия, 298 бет.
6. Матчонов Х.С. Tasimacilicta sunlamamis olani sunmak «Kabi Efor»// Туркиянинг ойлик журнали, 2002 йил июнь, 106 бет.
7. Матчонов Х.С. Транспортная логистика и Интернет // «Международный экспедитор» (Россия), №4 от 2002 г. стр. 40-41.
8. Матчонов Х.С. Совершенствование системы скоростной доставки грузов в международном сообщении // «Международный экспедитор» (Россия), №1 от 2003г., стр. 39.
9. Матчонов Х.С. Ўзбекистон Республикасида транспорт мажмуасини бошқаришни такомиллаштириш. Ўзбекистон Республикаси ҳузуридаги ДЖКА қошидаги Олий бизнес мактаби тингловчиларининг илмий ишлар тўплами, Т: 2003, «Академ-һизмат» босмаҳонаси, 57-80 бетлар.
10. Матчонов Х.С. Транспорт хизматларини бошқариш тизимида логистик услублардан самарали фойдаланиш муаммолари // «Ўзбекистон иқтисодий аҳборотномаси», 7/2003. 6-7 бетлар.

Тадқиқотчи:



**Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасига талабгор
Матчонов Хоким Садуллаевичнинг 08.00.05 – «Менежмент»
иқтисослиги бўйича «Ўзбекистон Республикасида транспорт
хизматлари мажмуасини бошқаришни такомиллаштириш»
мавзусидаги диссертациясининг
ҚИСҚАЧА МАЗМУНИ**

Калитли сўзлар: транспорт мажмуаси, логистика, менежмент, экспорт - импорт, коносамент, стратегия, мултимодал ва юнимодал юк ташиш тизимлари, коммуникациялар, транзит, инвестиция, самарадорлик, логистик марказ.

Тадқиқот объекти. Ўзбекистон Республикаси транспорт хўжаликлари мажмуасидаги автокорхона ва ташкилотларнинг экспорт-импорт юklarини ташиш соҳасидаги фаолияти тадқиқ этилган.

Тадқиқот предмети. Логистик менежмент принципларига асосланган ҳолда транспорт хизматларини кўрсатиш соҳасида замонавий менежментни шакллантиришнинг назарий муаммоларини тадқиқ этишдан иборат.

Тадқиқотнинг мақсади: Ўзбекистон Республикаси миллий иқтисодиётини эркинлаштириш шароитида транспорт хизматлари мажмуасидаги импорт ва экспорт юklarини ташиш жараёнларини бошқаришни такомиллаштириш стратегиясини ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқот методи: илмий абстракция, тизимли ёндошув, функционал-тузилмавий таҳлил ва ўзаро таққослаш усулларида фойдаланилган.

Олинган натижаларнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

- тадқиқот натижасида транспорт ва коммуникация соҳаларида инвестицион фаолликнинг ўсиб бориши билан ялли миллий маҳсулот таркибида тармоқнинг «улушини» пасайиб бориш тенденциялари ўртасидаги фарқ аниқланди;

- экспорт-импорт юklarини ташиш қиймати ўсиши билан бир вақтда уларнинг ҳажмлари ва ассортиментининг қисқариш тенденциялари очиқ берилди;

- бугунги кунда фақатгина логистика транспорт хизматлари мажмуасида самарали менежментнинг тизимли мезонлари талабларига тўлиқ жавоб бера оладиган бошқарув тузилмасини яратиш имкониятини бериши мумкинлиги асослаб берилди;

- транспорт хизматларини интеграциялаштириш омили сифатида транспорт хизматлари мажмуасини бошқаришнинг модулли тамойилидан фойдаланишнинг мақсадга мувофиқлигига далиллар келтирилди.

- транспорт хизматини кўрсатувчи корхоналарда менежмент даражасини мавжуд коммуникацияларга мослаштиришнинг аниқ усуллари тақлиф қилинди;

- Миллий логистик транспорт корпорациясини ташкил этиш ва логистика Марказлари тизимини шакллантириш билан боғлиқ бўлган аниқ тақлифлар ишлаб чиқилди. Шунингдек, транспорт хизматлари бозорида

миллий юк ташувчилар рақобатбардошлиги пасайиб боришининг асосий йўналишлари ва бу салбий тенденцияларни бартараф этишнинг бошқарув билан боғлиқ сабаблари ҳам аниқланди.

Амалий аҳамияти: Ишлаб чиқилган амалий тақлифлардан республикамызда Логистик Марказларни яратиш билан боғлиқ лойиҳаларни амалга оширишда, Олий ўқув юртларида ва Олий бизнес мактабларида «Стратегик менежмент», «Транспорт логистикаси ва уни бошқариш муаммолари», ҳамда «Ташки иқтисодий фаолиятни бошқариш» махсус курслари бўйича таълим бериш жараёнида, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасида, Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт Вазирлигида, Ўзбекистон Республикаси Ташки иқтисодий муносабатлар Агентлиги томонидан транспорт-экспедиторлик ташкилотлари фаолиятини замонавий талаблар асосида ташкил этиш ва бошқаришни такомиллаштириш билан боғлиқ долзарб чора-тадбирларни ишлаб чиқишда фойдаланиш мумкин.

Тадбиқ этиш даражаси ва иқтисодий самарадорлиги: Тадқиқотнинг асосий натижалари умумий ҳисобда 6 та халқаро ва республика илмий-амалий анжуманларида маъруза қилинган. Диссертация натижалари Ўзбекистон Халқаро Экспедиторлар Ассоциацияси ва Бухоро Транс-Терминал (Логистик марказ) акционерлик жамияти томонидан амалиётга жорий қилиниши натижасида маълум иқтисодий самарадорликка эришилган. Ушбуни тасдиқловчи маълумотномалар ҳам мавжуд.

Қўлланиш соҳаси: Тадқиқот натижаларини бевосита транспорт компанияларини ва республикамызда Логистик Марказлар фаолиятини ташкил этиш ва бошқаришда ҳамда таълим бериш жараёнларида қўллаш мумкин.

Резюме

диссертации Матчанова Х.С. на тему «Совершенствование управления комплексом транспортных услуг в Республике Узбекистан» на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05- «Менеджмент»

Ключевые слова: транспортный комплекс, логистика, менеджмент, экспорт-импорт, коносомент, стратегия, мультимодальный ва юнимодальный системы перевозки, коммуникации, транзит, инвестиции, эффективность, логистический центр.

Объекты исследования: является хозяйственная деятельность автопредприятий и организации республиканского комплекса транспортных услуг по перевозке экспортно-импортных грузов.

Предмет исследования: являются теоретические проблемы формирования современной системы логистического менеджмента в сфере транспортных услуг.

Цель работы: разработка стратегии совершенствования управления процессами перевозки экспортно-импортных грузов в транспортном комплексе Республики Узбекистан в условиях либерализации национальной экономики.

Методы исследования: в работе использованы методы научной абстракции, системного подхода, сравнительного и структурно-функционального анализа.

Научная новизна результатов исследования заключается в следующем:

- выявлено расхождение между ростом инвестиционной активности в сфере транспорта и коммуникаций и сохраняющимся прежним «вкладом» отрасли в создание валового национального продукта;

- раскрыта тенденция сокращения объемов и ассортимента перевозок экспортно-импортных грузов при одновременном росте стоимости этих перевозок;

- аргументировано, что только логистика позволяет создать структуру управления, которая наиболее полно отвечает системным критериям эффективного менеджмента в транспортном комплексе;

- приведены аргументы целесообразности использования модульного принципа управления комплексом транспортных услуг как фактора его необходимой интеграции;

- предложены конкретные способы приведения уровня менеджмента предприятий, оказывающих транспортные услуги, в соответствие с имеющимися коммуникациями;

- выработаны предложения по созданию Национальной логистической транспортной корпорации и формированию системы логистических центров, а также выявлены основные причины снижения конкурентоспособности национальных участников на рынке транспортных

услуг и определены управленческие предпосылки преодоления этой негативной тенденции.

Практическая значимость: разработанные в ходе исследования предложения могут быть применены в ходе реализации проектов по созданию Логистических Центров, в процессе преподавания в Высших учебных заведениях и в системе Высших школ бизнеса (МВА) спецкурсов по «Стратегический менеджмент», «Транспортная логистика и проблемы ее управления», а также «Управление внешнеэкономической деятельностью». Так же, практические результаты исследования могут быть полезны в разработке Кабинетом Министров Республики Узбекистан, Министерством Экономики Республики Узбекистан и Агенством внешнеэкономических отношений Республики Узбекистан в разработке мер и положений по совершенствованию организации и управления деятельностью транспортно-экспедиторских организаций.

Степень внедрения и экономическая эффективность: Основные научные положения исследования докладывались и обсуждалось в более чем 6 международных и республиканских научно-практических конференциях. Основные практические предложения исследования были использованы в деятельности Международной Ассоциации Экспедиторов Узбекистана и Акционерным обществом Бухара Транс-Терминал в результате, которого получен определенный экономический эффект, о чем имеются подтверждающие справки.

Область применения: Результаты исследования могут быть непосредственно применены в транспортных компаниях, учебных процессах, а также при организации и управлении Логистических Центров в Узбекистане.

RESUME

on the thesis of «The management perfection of transport services complex in the Republic of Uzbekistan» made by H.S.Matchanov on the academic degree competition of the candidate of economic sciences.

Specialty 08.00.05. - Management

Key words: transport complex, logistics, management, export-import, conosament, strategy, multi-module and unimodule transportation systems, communications, transit, investments, effectiveness, logistic centre.

Objects of the research: is the economy activity of transport enterprises and organization of the republican complex of transport services on export – import cargo transportation.

Subjects of the inquiry: are the theoretical problems of a modern system of logistic management's formation in a sphere of transport services. actual processes of the management perfection in a sphere of providing services in transportation of export and import cargo by the enterprises including into the transport complex of the Republic of Uzbekistan and also the theoretical problems in forming of the effective management in the given sphere using the principles of the logistical management.

Aim of the inquiry: working out of a strategy in the management perfection of the transportation processes of export and import cargo in the transport complex of the Republic of Uzbekistan in the conditions of liberalization of the national economy.

Methods of inquiry: methods of scientific abstraction, system approach, comparative, structural and functional analysis were used in the work.

The results achieved and their novelty: Scientific novelty of the investigation is concluded in the following:

- revealed the divergence between the growth of investment activity in the sphere of transport and communications and the preserved former «contribution» of the branch in creating the Gross National Product.
- opened the reduction tendency of volumes and range in transportation of export and import cargo at the simultaneous cost growth of the transportation;
- proved that only logistics allows to make the management structure which more or less fully meets the system criteria of effective management in the transport complex;
- presented the arguments of expedient use of the module principle of management in the complex of transport services as a factor of its necessary integration;
- proposed the concrete ways of putting the management level in the enterprises providing transport services into accordance with the available communications;
- worked out the proposals for creating of the National Logistical Transport Corporation and forming the system of logistical centres and also are revealed

the main reasons of lowering of the competition ability of the national participants in the market of transport services and the managerial preconditions of overcoming this negative tendency are deterrent too.

Practical value: The proposals worked out during the investigation can be used in the process of projects realization on creating Logistical Centres, in the teaching process at Higher educational institutions and at the system of Higher Schools for Business (MBA) and in special courses on «Strategic Management», «Transport logistics and problems of its management» and «Foreign Economic Activity Management» as well. The practical results of the investigation can be useful to the Cabinet of Ministers, to the Ministry of Economy of the Republic of Uzbekistan, to the Agency of foreign economic relations of the Republic of Uzbekistan in working out the measures and resolutions on the organization and management activity perfection of transport and expedition enterprises.

Degrees of embed and economic effectiveness: The main scientific grounds of the investigation are presented and discussed more than at 6 International and Republican scientific and practical conferences. The main practical proposals of the investigation were used in the activity of the International Forwarders' Association of Uzbekistan and in the Joint-Stock Society Bukhara Trans-Terminal and as the result of which, the definite economic effect was received. There are some proving references about it.

Sphere of usage: The results of the investigation can be spontaneously used in transport companies, teaching processes, and also at the organization and management of Logistical Centres in Uzbekistan.